

ÖZBEK EDEBİYATINDA FUZULÎ TESİRLERİ

Selahittin TOLKUN

Türk Dünyasında bazı şahsiyetler vardır ki, onları belli bir kol veya sahanın mensubu saymak pek kolay, hatta pek doğru olmaz. Nevâî, Fuzûlî, Nesîmî, Ahmet Yesevî, Köroğlu, Dede Korkut, İsmail Gaspiralı bunlardan bazalarıdır. Bu yazında Türk Dünyasının birleştirici şahsiyetlerden birisi olan Fuzûlî'nin Özbek-Türk şiiri üzerindeki tesiri işlenmeye çalışılacaktır. Çağatay edebiyatının tabii bir devamı olması hasebiyle Özbek-Türk edebiyatı ele alınırken Çağatay şiirinin son devreleri de burada zikredilecektir.

Fuzûlî'nin Özbek edebiyatındaki tesirlerini ifade etmek için en güzel örnek, 1968 yılında Taşkent'te basılmış olan iki ciltlik *Fuzuliy* adlı kitabının girişini hazırlayan edebiyatçı Prof. Dr. Halid Rasul'un sözleridir. Özbek edebiyatında Fuzûlî'nin, Hakanî, Nizamî, Nesimî gibi diğer Azerbaycan şairleri kadar tesirli olduğunu belirterek H. Rasul şöyle der :

“Onun eserleri istinsah edilerek, çoğaltılarak el yazması hâlinde elden ele geçerek geldi ve 400 yıl boyunca yetişen hemen bütün Özbek şairlerinin ustâsı ve en yakın yoldaşı oldu. Fuzûlî'nin şiirleri asırlar boyunca Özbek halkı tarafından sevilerek okunmakta ve bestelenerek söylenmektedir. Özbek halkı büyük ateşli şair Fuzûlî'yi kendi şairlerinden biri gibi kabul ederek ona hürmet eder.”

H. Resul'un 1958 yılında Taşkent'te *Muhammed Fuzulî Eserleri* adlı kitabı da yayımlamıştır. Yazar bu ilk kitabından, Fuzûlî'nin 1569/72 yılında istinsah edilen divanının foto nüshasından, taş baskı olarak 1891 yılında Taşkent'te yayınlanan *Divan-i Fuzulî ve Leyli Mecnun* adlı kitaptan istifade ederek yukarıda belirtilen iki ciltlik *Fuzuliy* kitabını hazırlamıştır. H. Resul'un kitabı hakkında bilgi verirken yazdığı şu satırlar mühimdir¹ :

“Biz Fuzûlî'nin eserlerini neşre hazırlarken geçmiş asırlardaki Özbek şairlerimizin Fuzûlî'nin eserlerini geniş okuyucu kitlesi arasında yapmak gibi hayırlı işte kazandıkları tecrübeleri de dikkate aldık. Bu kâtip ve nâşirler de şairin asıl üslûbunu korumaya çalışmışlardır. Lâkin Azerbaycan neşrine asıl nüs-

¹ *Fuzuliy* (haz. Halid Rasul), c. 1, Taşkent 1968, s.

hadaki bazı sözler günümüz Azerbaycan edebî Türkçesine uyarlanarak neşredilirken, biz kendi halince veya kendi dilimizde olduğu gibi aldık ve böyle yazdık. Zaten en müteber kabul edilen 1569/72 yılında istinsah olunan el yazmasının Bakû nüshasındaki bazı sözler Özbek şivesinin telaffuzuna yakın olduğu, lakin Azerbaycan neşrine ise Azerbaycan şivesine uygunlaştırıldığı için biz aslında nasıl ise öylece aldık. Mesela; daş-taş, dut-tut, oh-ok, çih-çik, sahlamak-saklamak, eteyin-etegin, yahdîm-yakdîm, durpak-turpak, menê-menge, sene-senge gibi. Burada gözetilen maksat Fuzûlî'nin eserleri ana babalarımız tarafından nasıl okunup dinlenegeldiyse o ananeyi korumaktan ibaret oldu.”

H. Rasul, Sovyet devrindeki Fuzûlî ile ilgili neşriyat hakkında da şunları söyler:

“Fuzûlî'nin eserleri Sovyet devrinde küçük kitap halinde bugünkü krill alfabetesiyle Özbek okuyucuları için neşredildi. Lakin şairin bu iki ciltlik eserlerinin toplamı bedî eserlere iştîyakî kuvvetli olan ve Fuzûlî'nin eserlerini seven okuyucular için güzel bir hediye olması ümidiñdeyiz.”

H. Rasul'un son olarak Fuzûlî'nin tesiri hakkında söyledişi sözler şunlardır :

“Söz hazinesinin cevherlerini yeni şekilde, mürekkep bedî sahnelerde kullanabilen, kendi mevkîinde süsleyen şair, Fuzûlî şiirlerinde kendisine has mektep yarattı. Yakın Şark, Orta Asya halkları, bu cümleden Özbek edebiyatının meşhur simaları onun mektebinde talîm gördüler. XVI.-XVII asırlarda yaşayıp eser veren Ahsenî, Vefâî, XVIII asırda Revnak, Nişâtî, Kiranî, Munis, XIX-XX. asırlarda Ğâzî, Hâzik, Âgehî, Kâmil, Kâmyâb, Racî, Nâdire, Han, Mukîmî, Furkat, Zavkî, Evez gibi şairler Fuzûlî'nin eserlerini mükemmelce öğrenerek ona tâhmisler yazdılar. Fuzûlî'nin eserlerinin Taşkent'te bir kaç defa taş baskı neşrinin olması Özbek halkın Fuzûlî'nin eserlerine olan derin hürmetini ve onun gazelleri ile "Leylî ve Mecnun" destanını severek okuduğunu gösterir.”

Burada yukarıda söylenen sözlerin doğruluğunu göstermek için geçmiş ve günümüz şairleri üzerinde Fuzûlî'nin tesirlerini gösteren örnekler verilecektir. Bu örneklerin kimisi geçmiş, kimisi de günümüz şairlerinden olacaktır. Ayrıca son olarak Fuzûlî'nin bestelenmiş bir gazeli verilecektir. Bu arada aşağıda verilecek Özbek Türkçesindeki metinlerde kalın g için ğ ; kalın k için q ; kalın h için x ; nazal n için ñ ; kapalı e için é kullanılmıştır. Bunların dışında özel transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır. Ayrıca metinlerdeki Arapça ve Farsça kelimeler - Fuzûlî'nin bazı metinleri de - Özbek Türkçesinde nasıl kullanılıyorsa o şekilde verilmiştir.

Fuzûlî'nin tesirine ilk örneklerden birisi Babarahim Meşreb'dir² (1640-1711). Meşreb, Özbek Türkleri arasında çok sevilen bir şairdir. Şiirleri gerek klasik müzik ve gerekse de halk müziği tarzında bestelenerek okunmaktadır. Hayatı menkibelerle örülü halde halk arasında anlatılan Meşreb'deki Fuzûlî tesiri için aşağıdaki şirini okumadan evvel Fuzûlî'nin aşağıdaki muhammesine bir göz atalım ve ardından hem Meşreb ve hem de daha sonra verilen Nadire'nin muhammeslerini inceleyelim :

Fuzûlî :

Vay yüz min vay kim dildârdan ayrılmışam
 Fitne-çeşm ü sâhir-i hunhârdan ayrılmışam
 Bülbül-i şûrîdeyem gülzârdan ayrılmışam
 Kimse bilmek kim ne nisbet yârdan ayrılmışam
 Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Kaddi Tûbî lâ'li firdevsün şarâb-i kevseri
 Hulk u hûyi çün melek sûretde emsâli perî
 Burc-ı eflâkün sa'âdetlü şerefli ahteri
 Hüsn ara mecmû' hubların serâser serveri
 Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Dôstlar men nâle vü feryâd kılsam ayb imes
 Çerh-i bed-mihrün elinden dâd kılsam ayb imes
 Gam diyârin dil-ârâ âbâd kılsam ayb imes
 Bu binâ birlen cihânda ad kılsam ayb imes
 Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

İştiyâk-ı sevkden cân ü dilüm âlûdedir
 Şâm-ı gam ferzâne-i bahtum menüm uyhudadur
 Ağlamakdan çeşm cism-i derdnâküm sudadur

² Mahmut Fidancı, *Şâh Meşreb Menâkıb-nâmesi (Inceleme-Metin-Sözlük)*, XLI + 509 s., Yayınlannmamış Doktora Tezi, İ. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, 1994;

Meşreb, *Dévan*, (haz. : Vahab Rahmanov, Kâmilcan İsrailov), Taşkent 1980, 352 s. ;

Abdureşid Abdugafurov, *Meşreb Şe'riyetiden*, Taşkent 1979, s. 3 -6.

Sanma ey hemdem ki feryâdum menüm bîhûdedür
 Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Düşmüşem gamhâne-i hicrâna zâr ü derdnâk
 Nâhun-i hasret bilen edüp girîbânumu çâk
 Günde yüz kez hecr tîgiylen olurdum men helâk
 Gerdiş-i devvâr cevrinden men-i dil-haste-nâk
 Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Vasl umup cevr ü cefâsını çekerken cân henûz
 Mihr umup şevkînde yanarken dil-i sûzân henûz
 Cism-i gamnâkümde var iken gam-i hicrân henûz
 Yetmedin pâyâne âh ü nâle vü efgân henûz
 Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam

Mûlk-i vaslı dilberün gönlümde ma'mûr olmadın
 Aşk câmından dil ü cân mest ü mahmûr olmadın
 Derd-i bîdermân-ı hecrinde tenüm dûr olmadın
 Hem Fuzûlî aşk u âşıklığı meşhûr olmadın
 Bir kadi şimşâd ü gül-ruhsârdan ayrılmışam³

Şimdi önce Meşreb'e sonra Nâdire'ye bakalım.

Meşreb :

Éy müsülmânlar nétey, mén yârdın ayrılmışam.
 Fitne çeşm u şôh-i xuş reftârdın ayrılmışam
 Bülbül-i şôridemen, gülzârdın ayrılmışam
 Qaşları yâ közleri xunxârdın ayrılmışam
 Bir peri tal'at, sekergüftârdın ayrılmışam

³ "Fuzûlî" maddesi, *Büyük Türk Klasikleri*, Ötüken yayınları, c. 3. İstanbul 1986, s.348.

Ul bahâr-i hüsndin âxır cudâ boldım, nétey?
 Ğam bile méhnet qolida mübtelâ boldım nétey?
 Vasl şâhidin cudâ bolgaç gedâ boldım nétey?
 Derd-i furqatge giriftâr-i belâ boldım nétey?
 Bir peri tal'at, sekergüftârdın ayrılmışam

Her peri bolğan bile andağ sekergüftâr émes,
 Xande eyleb gül mesallik, serv-i xuşreftâr émes,
 Lebleridin cân bağıslab, közleri xunxâr émes,
 Kéçe-kündüz bu dilimge ǵamdın özge kâr émes,
 Bir peri tal'at, sekergüftârdın ayrılmışam

Gül xazân boldı-yu bülbülge gülistân qaydadur?
 Bu köñül taxtığa olturmaqqa sultân qaydadur?
 Mah tal'at boldı ǵâyib, nûr-i imân qaydadur?
 Haqnı bâtildin ayırmaqqa suhendân qaydadur?
 Bir peri tal'at, sekergüftârdın ayrılmışam

Bâğ-ı âlem gülleri ul hüsnîga şeydâ érür,
 Kéçeni kündüz qılurğa gevher-i yektâ érür,
 Şôh u tennâz, cehân içre aceb bernâ érür,
 Furqatıda zâr yiğlab, közlerim deryâ érür,
 Bir peri tal'at, sekergüftârdın ayrılmışam

Sayd-ı dâmînğa salîb kéttiñ né déb, éy şâhbâz?
 Mén séni qaydın taparmen izlesem, éy servinâz?
 Serv-i xuşreftâr érdiñ, farq élige dilnevâz,
 Mahv étibsen Meşreb-i dévâneni, éy béniyâz,
 Bir peri tal'at, sekergüftârdın ayrılmışam⁴

⁴ Babarahim Meşreb, *Mehribanum Kaydasen*, (haz. Celaliddin Yusupov), Taşkent 1990, s. 294.

İkinci örnek Nâdire Begim'e (1792-1842) aittir. Nâdire hakkında, şairenin seçme şiirlerinden oluşan küçük bir kitapçık hazırlayan Mahbube Qadirova, Nâdire'ye tesir eden şairleri sayarken şöyle demektedir:

"Nâdire; Hâfız, Lutfî, Ali Şîr Nevâî Fuzûlî, Bîdil gibi Şark edebiyatının ulu simalarından etkilenerek kadın kalbinin ince duygularını aksettirmede oldukça faydalandı."⁵

Nadire :

Ah, bir serv u sîx-i reftârdın ayrılmışam,
 Közleri bâdâm gülruhsârdın ayrılmışam,
 Xasta cân u nâtevânmen yârdın ayrılmışam,
 Yâr-i hemdem, mûnis u gamxârdın ayrılmışam,
 Bolmuşam bé-xânumân tâ yârdın ayrılmışam.

Heçr vâdisiğâ saldı gerdiş-i devrân méni,
 Âteş-i furqatda âxır ortadı hicrân méni
 Xalq ara efsâne qıldı nâle u efgân méni,
 Heçr derdiğâ giriftâr eyledi cânân méni,
 Ul gülendâm u peri-ruhsârdın ayrılmışam.

Yâr hecridin yaqanı pâre qılmay néyleyin,
 Közlerim xunâbını seyyâre qılmay néyleyin,
 Yâdını derd-i dilimge çâre qılmay néyleyin,
 Her taraf vaslin tileb nezzâre qılmay néyleyin,
 Vâlémen âyinedék diydârdın ayrılmışam.

Éy xûş ul künler ki ul gülçehre birle yâr édim,
 Kéçe-kündüz devlet-i vasl ile berxordâr édim,
 Nuqta-i méhr u vefâda mahrem-i esrâr édim,
 Kam'yâb-ı şerbeti ul la'l-i şekkerbâr édim,
 Qan yutarmen la'l-i şekkerbârdın ayrılmışam.

---

⁵ Mahbuba Qadirova, *Nadire Şe'reiyetiden*, Taşkent 1980, s. 3 - 6.

Yâr kétti émdi hicrân mâcerâsidur maña
 Vaslıga şükr étmedim furqat belâsidur maña
 Yâdgâr ul mûnis-i cânım muddeâsidur maña
 Kéçe-yu kündüz visâl-i muddeâsidur maña
 Yâr-i gamxâr u nék u kirdârdın ayrılmışam.

Déb édi bağıriñı hicrân tiği birle tilmeyin
 Ahd étib érdi ki séndin bir nefes ayrılmayın,
 Tâ tirikdürmen cudâlîg mâcerâsin qılmayın,
 Yâr kétti Nâdire, hasretde qaldım bilmeyin,
 Ahdi yalğan dilber-i ayyârdın ayrılmışam.⁶

Aşağıda verilen diğer bir örnek de Fuzûlî'nin şiirlerinin Meşreb üzerindeki büyük tesirini göstermektedir.

Fuzûlî :

Benim tek hiç kim zâr ü perişân olmasın yâ Rab
 Esîr-i derd-i aşk u dâğ-ı hicrân olmasın yâ Rab⁷

Meşreb :

Méniñdek intizâr u yolda hayrân bolmasun héç kim,
 Kökergende qurub yér birle yeksân bolmasun héç kim,
 Misâl-i andelîb-i bé-gülistân bolmasun héç kim,
 Bu bé-késlikde méndék xâneveyrân bolmasun héç kim,
 Közidin xûn töküb, bağırı tola qan bolmasun héç kim.⁸

Son devir klasik Özbek (Çağatay) Türk şiirinin onde gelen kadın şairlerinden Uveysî'de (doğ. 1779 / öл. 1845) de Fuzuli'nin büyük tesirleri görülmektedir. Şair Fuzuli'nin hem şiirlerine nazire hem de gazellerine tahmisler yazmıştır.

⁶ a. g. e. s.82 - 83.

⁷ *Fuzûlî Divanı*, Ankara 1980, s. 145.

⁸: Babarahim Meşreb, a. g. e., s. 300-301.

Üstelik bu şiirlerinde Batı Türkçesinin tesirleri açıkça görülmektedir. Aşağıda bir nazire ve bir de tahmisi verilmiştir.

Fuzuli'ye naziresi :

Yâr, men' étme bêni Mecnûn kérekmez mi saña?
Al eşkim, xırqa-i gülgûn kérekmez mi saña?

Xudnemâlığdan vege nâmus éderseñ hâlime,
Bizni xalq édgen oşał békün kérekmez mi saña?

Saçma hasret tuxmını, éy Mecnûn-i sahrânişin,
Şehr resvâsı éseñ hâmûn kérekmez mi saña?

İsteseñ yâr ile özlük, zâhidâ, köb yiğlağıl,
Özlugûn ğarq édmege Ceyxun kérekmez mi saña?

Salma bir nâmerd köñline muhabbet neş'esin,
Veh ki haq esrârina meknûn kérekmez mi saña?

Xûn-i nâhaq qıldı ul köz, éy cehângir-i zamân,
İzlegil la'l-i lebini, xûn kérekmez mi saña?

Yâd qılğıl sén duâ vaqtida, Veysiy-i hazin,
İltifât-ı quvvet -i mahzûn kérekmez mi saña?⁹

Fuzuli'nin gazelinin tahmisi :

İsteseñ işq étme, éy dil sabr u sâmândın tama'
Al bu pendim, qılmağıl zinhâr cânândın tama'

⁹ Uveysiy, *Köngil Gülvizi*, (haz. İmamiddin Qasimov, Amanilla Velixanov), Taşkent 1983, s.156.

Cândın ummidiñ ér olsa, eyle hicrândın tama'
 Yâr vaslıñ isteban kéçmek kérek tendin tama'
 Her kişi vasl-i yâr étse, kéçsin andın tama'

Evvelâ işq u muhabbetdin melâmetdur köñül,
 Âxiri hicrân qılıç içre şehâdetdur köñül,
 Yanmağıł cânâñ xayâlidin zelâletdur köñül,
 Ârzu-yi vasl-i cânâñ câna âfetdur köñül,
 Yâ taâluq cândın üz, yâ vasl-ı cânândın tama'

Reşq tiğile tökibdür qanım ul ebr-i hilâl.
 Ul sebeb yétti umidimniñ kemâlinâ zevâl,
 Vaslıdın men' étsem öz rahm étgüçi bolma melâl.
 Çün baña bir derde yoq tâb-ı temâşâ-i cemâl
 Bén kim u vasl istemek xurşid-i tâbândın tama'

Eylerem her kün ceres yañlıg sadâî hecride,
 Her belâî kelsey bolmasdur rizâî hecride,
 Âşıq uldur kim temennâ-i belâî hecride,
 Bul heves bolma mubessirdur revâî hecride,
 Yoxsa çoxdur méhr éden ul meh-i tâbândın tama'

Méhr âraz meh-cebîn kim âşinâdur, neleyem,
 Qayda bir dügânenge cânfizâdur, neleyem,
 Tâlé'im idbâre-i ser-tâ-pâ belâdur neleyem,
 Rişte-i tûl-i emel dâm-ı belâdur neleyem,
 Üzmek olmaz ul sarı zülf-i perişândın tama'

Xattın aqsın levh-i dil şîrâze eylerde né ayb,
 Él meniñdin derd u söz endâze eylerde né ayb,
 Hecriñ öltürmekligin âvâze eylerde né ayb,
 Ârâziñ körmek hayâtım tâze eylerde né ayb,
 Ger gedâ vechi maâşim qilsa sultândın tama'

Cândın ötti germi qâbil boldı himmetdin étek,
 Baqma oñ u solğa bend étgil belâ-i merdümek,
 Yâr nutqın vasf étib qıl sözni Veysiy bâ-nemek,
 İster érseñ hasreti xîrmâna her dem cékmemek,
 Ey Fuzuliy, dehrdin ummîd, xîrmândın tama'.¹⁰

Yine 19. asırda yaşamış olan kadın şairlerden Dilşad Atın'ın (d. 1800 / 1801 - ö. 1905 / 1906) Fuzuli'nin tesiriyle Batı Türkçesine yakın bir dille kaleme aldığı bir gazeli :

Nizâmiy-u Fuzûliyini eseri çox.
 Eserleri çoxlığındın eseri çox.

Ğazellerin peyrevide baş döndürüb
 Bu taxları veznin anın semeri çox.

Edeb encümeninde şâh olduğunu
 Fergânenin Xoqândına seferi çox.

Kördim anın ikavı hem berceste zât
 Miyânında el baylağan kemeri çox.

Ârâzidin nûr-i edeb berk urduğı
 Zerreleri şo'lesinin şereri çox.

Dilşâd eger ménimniki, kim oqusa,
 Öz asri(niñ) bâreside xaberi çox.¹¹

¹⁰ Mahbuba Qadirova, *Uveysi Şe'reiyatidan*, Taşkent 1980, s.108 - 109.

¹¹ Zebinisa, Dilşad, *Anber Atın* (uç ayrı şaire), (haz. : Mahbuba Qadirova, Fatima Huseynova). Taşkent 1981, s.23.

Zeki Velidî Togan'ın yazdığını göre¹² 1925 senesinde vefat eden Özbek şairi Seyyid Ahmed Vaskî Azerî Türk şivesiyle de yazmış, eskilerden Fuzûlî'yi ve yenilerden Sâbir'i muvaffakiyetle taklit etmiştir.

Habibî mahlaslı modern Özbek şairinin 1960 yılında Fuzûlî'ye yazdığı tahmisi :

Köñlim algan bir gözellermiň güzel cânânidur
 Qalbi pâk işq ehliniň vicdâni, belkim cânânidur
 Pertev-efşânlikda xûn evcim mâh-i tâbânidur
 Ul periveş kim melâhat mülkiniň sultânîndur
 Hükm anıň hükmidur, fermân anıň fermânidur.

Âdem ehlige ağırdan hem ağır sevdâ-i işq
 Bara bara artadur, kem bolmayın gâvgâ-i işq
 Algay öz girdâbige aylantırıb deryâ-i işq
 Sürdi Mecnûn nevbetin, émdi bénem resvâ-i işq
 Toğrı dérler her zamân bir âşıqıň devrânîndur.

Nâzenînler serveri, nâzik edâ-yu gülbeden,
 Lâberâne kirse ârâyış tapar bâg u çemen,
 Bolsa berdâsimge miň tahsin dér érdi kôhken,
 Lahza lahza köñlim otidan şererlerdir çıxan,
 Qatre qatre köz döken sanmaň sırişkim qanîndur.

Ey ménîn hâlimden âgâhlar qaşımdan kétmeñiz,
 Yaqmağay nâzik mizâcımge elem, incitmeñiz.
 Kim dégey işq ehliniň dâdige bir yol yétmeñiz.
 Çâklar kösimge tîg-i işqdan ayb etmeñiz.
 Kim cünûn gülzârınıň bunlar gül-i xandânidur.

¹² Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s.504.

Dilberiň méhri siňib kétgen ezelden qaniňa,
 Kélseler taň yoq, Habibiy, luft eyleb yaniňa
 Her nefes bu lutfi dermân baxş éter fermâniňa
 Ey Fuzuliy ola kim rahm ede yâr efgânına
 Ağlağıl zâr ança kim zâr ağlamak imkânıdur.¹³

Modern Özbek şiirinin zirvedeki şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen Erkin Vahid'de de Fuzulî'nin tesiri görülmektedir. Erkin Vahid bu durumu şöyle ifade etmektedir¹⁴ :

“Biz Nevâî ve Babür, Fuzûlî ve Âgehî, Meşreb ve Mukimî, Nâdire ve Furkat benzeri geçmiş şairlerimizin eserlerini severiz, öğreniriz. Çünkü onların edebî mirası bizi güzelliğe çağırır. Anayurdunu ve halkını evlat sevgisi ile sevmeyi, ruhî temizliği vefa ve sadâkatı öğretir.”

Erkin Vahid hatta bu kitabında Fuzulî için hususi bir başlık açar “*Hemderlikni Küylegen Gazel* (Dertdaşlığı Terennüm Eden Gazel)”. Bu başlık altında şunları yazar :

“Kardeş Azerbaycan halkının ateşnefesli evladı Muhammed Fuzûlî Türkî gazel üslûbunu kemâlet zirvesine yükseltten büyük simalardan biri sayılır. Onun gazelleri akıcılığı ve muzikallığı, hareketliliği ve güzel teşbihlerle zenginliğiyle gönülleri bağlar. Fuzûlî, Özbek halkı için de muhterem ve değerlidir. Bizim atalarımız Fuzûlî'nin beyitlerini ilk okuldan itibaren ezberleyerek gönüllerine yerleştirmişlerdir. Geçmişte Leylâ ve Mecnûn'un ateşli muhabbetine hayran olan nice şair Fuzûlî'nin âhenginde Azerî şivesinde gazeller yazmışlardır. Özbek halkı bu gün dahi Fuzûlî'yi gönülden sever, onun hararetli misralarını besteleyerek okur. Hangi Özbek şu satırları bilmez :

Gül günçeliğinde xâr ilendir,
 Açılsa bir özge yâr ilendir.
 Aslında çeker tiken azâbını,
 Faslında hekim alur gülâbin.

¹³ *Habibiy Divanı*, Taşkent 1980, s. 373 - 74.

¹⁴ E. Vahid, *Iztirab*, Taşkent 1992, s. 230 ve 276 - 277.

Veya :

Nâledendür ney kibi âvâze-i işqim belend
Nâle terkin qılmazam neydek kesilsem bend-bend.

Veyahut :

Ezel kâtipleri uşşâq baxtın qare yazmışlar
Bu mazmûn ile xat ul sahfa-i ruhsâre yazmışlar.”

Erkin Vahid devamında şunları söyler :

“Fuzûlî radyo dalgaları vasıtıyla her gün evlerimizin misafiri dir. Şairin sesi asırları aşarak kalplerimizde akış bulur.

Şifâ-i vasl qadrin hecr ile bémâr olandan sor,
Zülâl-i zevq şevqin teşne-i diydâr olandan sor.

Şairin işte bu nefis beyit ile başlayan gazeli halkımız arasında bilhassa meşhurdur. Kâmil sanatkâr hafızlarımız¹⁵ bu gazeli besteleyerek okumuşlardır.”

Erkin Vahit kitabıının bir yerinde Fuzûlîhanlıktan¹⁶ bahsetmektedir ve bununla ilgili bir hatırlasını nakletmektedir :

“Yugoslavya’da Struga şehrindeki şiir günlerinde ilginç bir olay oldu. Ankaralı bir Türk¹⁷ şair ile tanıştık. Çok milliyetçi delikanlı imiş. Türk diliyle ortaya konan bütün edebiyatın Osmanlı Türklerine ait olduğu şeklindeki kanaatini saklamadı. Bilhassa Fuzûlî’yi pek severmiş. "Niye Fuzûlî Azerbaycan'ın ki, o aslında Osmanlı Türkçesiyle yazmıştır" şeklinde konuştu. Baktım bu fikirden onu vaz geçirmenin çaresi yok. Fuzûlî'den beyitler okumaya başladım. O devam ettirdi. Sonra o başka beyti okudu, ben gazeli devam ettirdim. O gün geç vakitlere kadar Fuzûlîhanlık yaptık. Gece yarısına doğru şu malum oldu ki, ben Fuzûlî'nin ga-

¹⁵ Hâfız : “Mugannî, usta şarkıcı”.

¹⁶ Fuzûlîhanlık : Fuzûlî'nin şiirlerini okuma.

¹⁷ Yazar burada Türkiye Türkünü kastediyor.

zellerini daha çok ezberlemişim. Biraz övüneyim, Türk şairinden Fuzûlî'yi kazandım. O iki elini kaldırıp : "Erkin, Fuzûlî senindir! Fuzûlî senin!" dedi."

Son olarak da Erkin Vahid'in Fuzûlî'nin bir gazeline yazdığı tahmis :

Olmasam zâr aña, terk-i âh u zâr étmes midim,
Işq kârıden kéçib bir özge kâr étmes midim,
Ger cünûn yâr olmasa hâlimden âr étmes midim,
"Aql yâr olsayıdı terk-i işq-ı yâr étmes midim,
İhtiyâr olsayıdı râhat ihtiyar étmes midim."

Cevr âyinini bir dem körmakka olsayıdı sabr,
Gayrını şâd, dostnı pür-gam körmakka olsayıdı sabr,
Çeşm-i dilde bir deme nem körmakka olsayıdı sabr,
"Yâr ile agyârnı hemdem körmakka olsayıdı sabr,
Terk-i gurbet eyleyüb azm-i diyar étmes midim".

Ul rûh-ı beyzâlige sevdâligimden qıl qiyas,
Ul dil-i hârâlige şeydâligimden qıl qiyas,
Zühd ehli tavqın muga âşnâligimden qıl qiyas,
"Vâizin küfrin bénim resvâligimden qıl qiyas,
Anda sîdq olsayıdı ben taqvâ şîâr étmes midim."

Yoq aceb kim, derdlerdin özge derdim bardur,
Bir devâsı ölmek anıñ, bir devâsı yârdur,
Déme cerrâh neşteri bu, yâr urgen hârdur,
"Derdimi âlemde piñhân tutdigim nâçârdur,
Ograsayıdım bir tabîbe âşkâr étmes midim."

Ezdi hicrân u melâmet, cevr u kâhiş köñlimi,
Avlamas dünyâ işige zerre hâhiş köñlimi,
Né qılay, Érkin, ikki ot içre qalmış köñlimi,
"Ey Fuzûlî, dâg-ı hicrân ile yanmış köñlimi,
Lâleler açsaydı seyr-i lâle-zâr étmes midim."¹⁸

Yaşayan Özbek şairlerinden bir ara Özbekistan Yazarlar Birliği başkanlığını da yapmış olan *Cemal Kemal*'in Fuzûlî'nin bir gazeline yazdığı tahmis (6) :

¹⁸ E. Vahid, *Seçme Şiirler*, haz. Bayram Orak, Ankara 1991, s. 166.

Sihr eylemiş tâ bir aceb nâzik-edâ méni,
 Salmış, köriñ kim, ne aceb otlarga, ah méni,
 Ya baxt, köyide âqibet eyle fidâ méni
 Yârab, belâ-yi işq ile qıl âşnâ méni,
 Bir dem belâ-yi işqdın étme cüdâ méni

Yâ işq, xıfz u himâyetiñni ehl-i derddin,
 Andaq mehr-i begâyetiñni ehl-i derddin,
 Hem ul târiq-i âyetiñni ehl-i derddin,
 Az eyleme inâyetiñni ehl-i derddin,
 Yâ’ni ki, çox belâlara ét mübtelâ méni.

Atqıl méni âteşlere, bér böyle rahâtım,
 Semenderdek otlar keçib, yanmaq sâadetim,
 Şu köñil şâhidimdir, şu âlem şehâdetim,
 Ölgünçe köterme aslâ belâdan irâdetim,
 Mén isterem belâni, çün ister belâ méni.

Tilegimni vasl u hecr ara gurbetde qılma sust,
 Talebimni qalbimni qan ara qudretde qılma sust,
 Tugyânımnı taşır-taşır, şiddetde qılma sust,
 Temkinimni belâ-yı muhabbetde qılma sust,
 Tâ dost ta’n étib, démeye bé-vefâ méni.

Aşır yürekde şevqını şevq-ı bahârimniñ,
 Yaygil âvâzesin yene âlemde barımniñ,
 Alîb rahmetin bu köñil, âşifte-zârimniñ,
 Gétdikçe hüsnin eyle ziyâde nigârimniñ,
 Géldikçe derdige beter ét mübtelâ méni.

Eyle köñilni şu’lemekân fikretinde kim,
 Aqsın közimdin şo’le tamâm hasretinde kim.

Cânımnı tâbla andaq hicretinde kim,
 Öyle, zâif qıl tenimni furqatında kim,
 Vaslına mümkün ola yétürmek sebâ méni.

Yâ işq, bir dem senemimge yavuş, dâdım saña,
 Şefqat sal köñilge yene yétkiz köñlim aña,
 Cemâl'ni yâr vaslige müyesser étseñ-a,
 Nahvet qılıb nasib Fuzûlîy kebi méne,
 Yârab, muqayyed eyleme mutlâq méne méni.¹⁹

Başka bir Özbek şairi olan Tolan Nizam'ın Fuzûlî'nin bir gazeline tahmisi:

Bu1 kemîne tirik érken muhabbet imânıdır
 Tâ ölmegey vasl u eyyâm ârzusu - armânıdır,
 Ne körïbdür : bar bisâti sevginiñ éhsânıdır
 Ul periveş kim melâhat mülkiniñ sultânıdır
 Hükm anıñ hükmidir, fermân anıñ fermânıdır

Qasdige aldı tâbârâ bé-rahm dünyâ-yı işq
 Qâ'rige tartdı hemiše bé-devâ belâ-yı işq
 Şul zeylge saldı, heyhât, âxırı sevdâ-yı işq
 Sürdi Mecnun nevbeti, şimdi bénem resvâ-yı işq
 Toğrı derler, her zamân, bir âşıqıñ devrânıdır.
 Tartadurmen cebrini, mén bilmeyin basdım tiken
 İşq ara munça cefâ, birar vefâdâr bar miken?
 Kün ü tun hasret çogıda qavrılur bu cism u ten,
 Lahza lahza gönlüm odidin şerlerlerdir çıqan
 Qatre-qatre yaş döken sanmañ sırişkim qanıdır

¹⁹ C. Kemal, *Umidli Dünya*, Taşkent 1988, s. 376 - 377.

Derd u külfet alsa qamrab, baş alib siz kétmeñiz
 El ara isteb yene şefqat, muruvvet kütmeñiz
 Men kebi xop teşne-lebsiz, dem-bedem qan yutmañız
 Çâklar köksimde tiğ-i işqdan, ayb étmeñiz.
 Kim cünûn gülzârınıñ bunlar gül-i xandânıdır

Sığmagandek Mirzâ Babur öziniñ Ancânige
 Éndi mén sığmas bolıbmen Beşgûlim asmânige
 Yâr hecri cevr eyler kim, Tolanbay cânige
 Ey Fuzuliy ola kim yâr éde rahm efgânîngé
 Ağlağıl zâranca kim, zâr ağlamaq imkânıdır.²⁰

Aşağıda yine Özbek şairlerden Muhammed Latif Pertev'in (d. 1906) Fuzûli'nin bir gazeline tahlisi :

Xûşâ pervâne-i şem'-i rûhiñ cân-ı hazinimdür,
 Yaritgan tiyre şâmım bahr-i âh-i âteşinimdür,
 Mübârek âstâneñ tuprağı durr-i seminimdür,
 Ğubâr-ı sevdâ'-i rahim, xatiñ levh-i cebînimdür,
 Sûcûd-ı dergehiñ sermâye-yi dünyâ vü dînimdür.

Cünûn deştide resvâlığdin artıb şevket-i câhim,
 Şeb-i hicrân bağır qanı-la hecriñdür tarafgâhım,
 Yıraq séndin, demî sénsiz emen, éy şûx-ı dilxâhım,
 Egerçi azm-i râh étsem şevq-i vaslıñ hâdi-yi râhım,
 Ve ger ârâm hem tutsam xayâliñ hemnişînimdür.

Saçıñni zulmeti içre ârâziñ xurşîd-i raxşânim,
 Kemâliñ cânfizâ, la'liñ mey-i dârû-i dermânım,
 Îrem gülzârige yoq meylim, bahâr-ı gülşen-i cânım,

²⁰ Şark Yulduzu, , Taşkent 8/91, s. 115 - 116.

Hevâ-yi ravza-i köyiñ bahâr-i gül-şen- cânım
Nihâl-i kâmetiñ servim, üzâriñ, yâr, sümenimdür.

Beyâz-ı işqiñni bitdigimçe maqsûdım olur hâsil,
Qolïnda terk-i cân étdigimçe maqsûdım olur hâsil,
Köñil benddin séñe kétdigimçe maqsûdım olur hâsil,
Yaqınimdur ki séñe yétdigimçe maqsûdım olur hâsil,
Bihamullah méñe séndin yene rehber yaqınimdur.

Bâsir u âşifte hâlem, mücde-i vaslıñ darîg étme,
Esîr-i xatt-ı dâlem, mücde-i vaslıñ darîg étme,
Giriftâr-ı cemâlem, mücde-i vaslıñ darîg étme,
Talebkâr-ı visâlem, mücde-i vaslıñ darîg étme,
Kim, ul mücde ferâhbaxş-i dil-i endûh-kînimdur.

Bahâr eyyâmi gül faslında işq ehli tutüb suxbet,
Heme öz yâri birlen mest-i câm bâde-i işaret,
Sabâ açduqça zülfîñ qozğatur perde-i ismet,
Méñe yüz körsetür her lahza yüz miñ şâhid-i devlet,
Çü mir'ât-ı rûhiñ manzûr-ı çeşm-i pâk-bînimdur.

Sağınman özgelerdin hâl-i yâr baxtım muammâsin,
Öziñ âşufte hâl etdiñ xayâtım mülkü ârâsin,
Unutdım bâğ-ı hüsniñ seyride gülşen tamâşâsin,
Çıqardı zevq-i vaslıñ xatırımdan ravzâ pervâzin,
Söziñ kevser, münevver meclisiñ külli berînimdur.
Hadis-i la'liñ érmiş, dürr-i menûndur maña ul söz,
Tola cân şerbeti bir câm-ı gülgündür maña ul söz,
Fesâhatdın vefâ pîrige mazmûndur maña ul söz,
Serîr-i saltânât zevqîden efzûndur maña ul söz,
Ki lutf eyleb démişsen : bir ăulâm-ı kemterinimdur.

Bolib sâyir, heves deryâları üzre süzib zevrâq,
 Cehân ra'nâlarin vaslında âciz qul kim oldu şeh,
 Çü Pertev qan yutib dér yâr-i munis tapmayın mutlâq,
 Beri oldım Fuzûliy ğayrdan ul dilrebâ andaq,
 Enîsim, mûnisim, yârim, nigârim-nâzenînimdür²¹.

Yine zaman zaman başka bazı şairler de Fuzûlî'nin şiirlerinden ilham alarak şiirler yazmışlardır. Bunlardan biri de Özbekistan'ın şair ve hâfizi Dedehan Hasan'dır.

"Bu kâfirler esiri bir müsülmân olmasın yâ Rab".
 Zulmler zahmidin hâli perişân olmasın yâ Rab.

Qalib zulmet içinde ortanib âh-figân eyleb,
 Sanab saât ve künlneni dili qan olmasın yâ Rab.²²

Fuzûlî'nin Özbek halkince tanınmasına dair diğer mühim bir örnek de aşağıda verilen gazeldir. Bu gazel, daha nice gazelleri gibi Özbek klasik musiki-sinde *ufar* (Türkiye Türkçesinde *evfer*) makamında bestelenmiş olup maalesef aldığımız kaynakta bestekârının kim olduğu belli değildir. Fuzûlî'nin bu gazeli Özbek şivesindeki okunuşıyla verilecektir.

Ey köñil, yarı iste, candan kéç,
 Ser-i koyin küzet, cehânden kéç.
 Yâ tama' kes xayât zavqıdan,
 Yâ leb-i la'li dilsitândan kéç.

Mülk-i tecrîddir, ferâgat évi,
 Terk-i mâl eyle, xânumândan kéç.

²¹ *Yaşlik*, Taşkent 4/91, s.45.

²² Şairin çıkacak olan *Türkistan Feryadları* adlı şiir kitabından alınmıştır.

Lâmekân seyriniñ azimetin ét,
Bu xarâb olacaq mekândan kéç.

E'tibâr etme mülk-i dünyâya,
E'tibâr-ı ulûv-ı şândan kéç.

Ehl-i dünyâniñ olmaz âxireti,
Ger bunı ister éseñ, andan kéç,

Meskeniñ bezmgâh-ı vahdetdir,
Éy, Fuzuliy, bu hak-dandan kéç.²³

Bilindiği gibi Türk dünyasında, asrımızın başına kadar haberleşme mevcuttu. Doğu Türkluğunun büyük şairi Nevâî, Türk dünyasının kuzeyi ve güneyi; doğusu ve batısıyla her yerinde okunmaktaydı. Aynı şekilde Batı Türkünün başta Fuzûlî ve Nesîmî, olmak üzere büyük şairleri de doğuda tanınmaktadır. Çağatay-Özbek şairleri bilhassa Fuzûlî'den çok etkilenmişlerdir. Batı Türkçesi şairleri, - Prof. Dr. Faruk Kadri Timurtaş'ın²⁴ ve yine Prof. Dr. Kemal Erarslan'ın makalelerine göre²⁵ Seydî Ali Reis, ayrıca Prof. Dr. Osman F. Sertkaya'nın seri makalelerinde²⁶ belirttiği gibi Nedim, Şeyh Gâlip, Ahmed-i Dâ'î, Karamanlı Nizâmî, Sâfi, Sultan I. Selîm, Amrî, Dukâkî-zâde Ahmed, Fuzûlî, Kâtibî, Nedîm-i Kadîm, Refîî Âmidî - ya tamamen Doğu Türkçesi veya unsurlarıyla eserler vermişlerdir. Yukarıda Fuzûlî'nin Çağatay-Özbek şairlerine yaptığı tesirleri gördük. Ayrıca bu şairler vasıtıyla Çağatay-Özbek şiir Türkçesine yaptığı tesirleri de görmekteyiz. Batı Türkçesiyle veya unsurlarıyla karışık olarak üstadın dilince yazmak arzusunda Batı Türkçesini veya unsurlarını şairlerinde kullanmışlardır. Bu arada bu farklı şivelerin unsurlarıyla şiir yazan Türk Dünyası şairleri ve tabii diğer mütefekkirlerinin farklı şivelerde konuş-

²³ Metniyaz Yusupov, *Xarezm Maqamları*, c. 3, Taşkent 1987, s. 208.

²⁴ Faruk Kadri Timurtaş : "Çağatayca Nedir", *Diller ve Türkçemiz*, (haz. Mustafa Özkan), İstanbul 1996, s. 46 - 47.

²⁵ Kemal Erarslan : "Seydî Ali Reis'in Çağatayca Gazelleri", *TDED*, c. XVI, İstanbul 1968, s.41-54.

²⁶ Osman F Sertkaya : "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri", *TDED*, c.XVIII, İst. 1970, s.133-138; c.XIX, İst. 1971, s.171-184; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri III, Uygur Harfleri İle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar I", *TDED*, c. XX, İst. 1972, s.157-184; "Osmanlı Şairlerinin Çağatayca Şiirleri IV", *TDED*, c.XXII, İst.1977, s.169-189.

makla birlikte diğer şiveleri de anlayıp onlarla eserler verebildikleri görülmektedir. Ayrıca bugünkü Türk edebiyatları kurulurken onde gelen şahsiyetlerin, diğer Türk edebiyatlarıyla irtibatlı oldukları malumdur. Mesela Özbek ceditçilerinden Çolpan, Fitrat, Abdullah Kâdirî ve diğerlerinin Anadolu'daki edebî faaliyetleri yakından takip ettiklerini ve tesirinde kaldıklarını biliyoruz²⁷. Keza Gaspıralı İsmail Bey'in bütün Türk Dünyasında okunan gazetesi "Tercüman" bu konuda en güzel delillerden birisidir. Türkiye'de de diğer Türk topluluklarından gelen kişilerin faaliyetleri de bu arada zikredilebilir. Zeki Velidî Togan, Reşit Rahmetî Arat, Ahmet Caferoğlu, Sadri Maksudî Arsal, Yusuf Akçura ve diğerleri Türkiye'de ilmî faaliyetlerini sürdürmiş ve Türk fikir hayatına tesir etmişlerdir.

Fuzûlî tesiriyle yazılan şiirlerde görülen Batı Türkçesi unsurlarından bazıları aşağıdaki gibidir :

Yukarıdaki Fuzûlî'nin tesiriyle eserler veren şairlerin dilinde görülen Batı Türkçesi unsurları gözden geçirilecek olursa hemen bütün şairlerin dilinde tâ Nevâî zamanından beri kullanılagelen "*bolupturmen*" yerine "*bolmuşam*" ve "*eyleydürmen / eyley-men; eylermen*" yerine "*eylereni*" şekilleri görülmektedir. Ayrıca devrinin önemli kadın şairlerinden olan Uveysî'nin dilinde "-*mas*" partisipi için "-*maz*", birinci teklik şahıs zamiri olan "*men*" yerine Çağatay ve bilhassa Özbek devri şairlerinde hemen hemen hiç görünmeyen "*ben*"; "*etsen*" yerine "*ederseñ*", yine "*etmekke*" yerine "*edmege*" şekilleri kullanılmıştır. Yine kadın şairlerden Dilşad Atın "*köp*" yerine "*coh*", "*aylantur-*" yerine "*döndür-*" kullanırken, Uveysî'de "*kerekmez*" şekli bulunmaktadır. Özbek Türkçesinde *kerek-* fiili yoktur²⁸. Bunun için *kerek bol-* kullanılır. Bu fiil *kerek emezden* gelmiş olabilir. Ancak umumiyetle o zamanki Özbek şiirinde böyle kısaltmalar yapılmazdı. Bu Batı Türkçesindeki *gerek-* fiili olmalıdır. Ayrıca Batı Türkçesinin unsurlarından olan -*dıkça / -dikçe* gerundiumuna da tesadüf etmek mümkündür. Şiir tamamen bugünkü Özbek Türkçesiyle yazılmış olsaydı -*gan sayın / -gan sari* şekillerinin; -*digimçe* yerine de -*ganımça* şemlinin kullanılması gereklidir. Yine önemli bir tesir pronominal -*n-*'in kullanımıdır. Bilindiği gibi diğer Türk şivelerinde ve Çağatay Edebiyatı devrinde zaman zaman kullanılan, isimlere iyelik ekinden sonra hal eki gelmesi durumunda ortaya çıkan -*n-*, Özbek Türkçesinde bu, su, oşa gibi işaret zamirlerinin çekimi dışında hemen hemen hiç kullanılmaz. Fakat Fuzûlî'nin tesiriyle yazılan şiirlerde bu -*n-*'nin de sıklıkla kullanıldığını görüyoruz.

²⁷ Timur Kocaoğlu : "Türkistan Türk Edebiyatında Modern Hikaye ve Romanın Doğuşu", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1987, s. 145 - 154.

²⁸ bkz. Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara 1995, s. 476.

Fuzûlî'nin tesiriyle ilgili olarak, halen Adana'da yaşayan Özbekistan'ın Hokand şehrinden olan Ölmeshan Arsim Hanım, bir defasında Fuzûlî'den bahis açıldığında, eskiden Türkistan'daki kişilerin Fuzûlî'yi okumadan eğitimlerinin tamamlanmış sayılamayacağını belirtmiştir.

Son olarak şunu söylemek istiyoruz ki Suudî Arabistan'da Arap alfabe-siyle ve hem modern Özbek hem de klasik Çağatay unsurları içeren bir dille yayınlanan ve *Til Yoruğu*²⁹ adlı eserde öncelikle gurbetteki muhacir Türkistanlı-lar için Türkistan Türkçesini (burada kastedilen Özbekler için Özbek Türkçesidir) öğretmek amaç edilmiştir. Bu sebeple öncelikle bir takım gramer izahlarında bulunulmuş sonra da “Tügetiş Sözi” kısmının sonunda “Tügetiş sözini uluğ üstadımız - Nevâî-ğa bérdim. İmla haqqındagi - sözni - Fuzûlî-ğa bériş bilen tügetemen” (Bitiriş sözünü ulu ustadımız Nevâî'ye verdim. İmla hak-kındaki sözü Fuzûlî'ye vererek bitiriyorum) denilmektedir. Arkasından “Fuzûlî”³⁰ başlığıyla bir bölüm hazırlanmıştır. Burada Nevâî'nin gerek Türk şiirinde ve gerekse Fuzûlî'nin şiirindeki tesirinden bahsedilmiş, ayrıca “Fuzûlî Külliyyâti”nın baş sayfalarından bir parça verilmiştir.

Yine İstanbul'da Arap alfabesiyle el yazısı olarak Özbek Türkçesiyle ya-zılıp fotokopiyle çoğaltılarak kitap haline getirilen *Turkistan Açıq Haqiqatlari*³¹ adlı kitapta da Türk büyükleri - Türkistan veya Türkiye ayrimı yapılmaksızın - verilmiş ve bu cümleden Fuzûlî'nin de “Muhammed Fuzûlî”³² başlığı ile hayatı verilmiştir.

Yukarıda bahsedilen ve bilhassa Türkistan dışında yaşayan Özbeklerin kendi dil ve kültürlerini, yeni nesillere tanıtmak ve öğretmek maksadıyla yazılan her iki eserde de Fuzûlî'den bahsedilmesi, şairin Özbek halkı tarafından ne ölçü-de sevildiğinin ve kabullenildiğinin belki de en güzel delillerindendir.

Biz bu yazımızda umumen Özbek Edebiyatındaki Fuzûlî'nin tesirini ince-lemeye çalıştık . Fakat Fuzûlî'nin, Türkmen³³, Kazak³⁴, Tatar³⁵ vd. Türk edebi-

²⁹ Ya'qub Xoca, *Til Yoruğu*, Taif 1986, 64 s.

³⁰ a. g. e. s. 123-125.

³¹ Şehabeddin Yezevi İsmail Şeyhoğlu, *Turkistan Açıq Haqiqatlari*, İstanbul 1984, 2. bas-kı, 173 s.

³² a. g. e. s. 26.

³³ Hımmet Biray, *Mahtumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 6.

³⁴ Zeki Velidî Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 493. ; Abay Kunanbayev, *Şığarmalarınıñ Bir Tomdq Tolıq Jıynağı*, Memlekettik Körkem Adebiyet Basması, Almatı 1961, s. 59.

yatlarında da tesirleri mutlaka vardır³⁶. Ancak bunları ayrı ayrı ele alıp incelemek gerekmektedir.

Netice olarak Fuzûlî, aslında dil olarak Batı Türkçesiyle yazmasına mukabil bu tesir sahası bakımından bütün Türkluğun ortak sesidir denilebilir.

Özbek Türkçesiyle yazılmış metinlerde geçen bazı kelimeler için lügatçe:

aç- : açmak.

ağır : ağır.

al : al, kırmızı.

al- : almak.

Ancan : Andican şehri.

andağ : öyle.

ara : ara, arasında, içinde.

art- : artmak.

aşır-: ziyade etmek.

at- : atmak.

ayır- : ayırmak.

aylantır- : çevirmek, döndürmek.

bagır : bağır.

bağışla- : bağışlamak.

baq- : bakmak.

bar miken? : var mı acaba?

Bu kitapta Kazak Türklerinin en büyük şairi (akını) olarak kabul edilen Abay, Çağatay Edebiyatının tesiriyle yazdığı bir dörtlüğünde şöyle demektedir :

Fuzuliy, Şemsiy, Seyhaliy, Fuzûlî, Şemsî, Seyhalî,

Navaiy, Sağdiy, Firdevsiy, Nevâî, Sa'dî, Firdevsî,

Hoja Hafız - bu hemmesi Hoca Hâfız - bütün bunlar

Medet ber ya sağırı feriyad. Medet ver ya şâîr-i feryad.

³⁵Kırım Tatar Edebiyatında Fuzûlî tesiri için bk. : *Aşık Umer*, c. 2. Taşkent 1990, s. 5 ; Kazan Tatar Edebiyatı için bk. : *Tatar Edebiyatı Tarihi*, c. 2. Kazan 1985, s. 330.

³⁶ Necmettin Haciemoğlu : *Fuzûlî*, İstanbul 1984, s. 5-28.

- bar : var, mevcut.
 bara bara : gitgide.
 baş al- : başını alıp gitmek.
 bayla- : bağlamak.
 ber- : vermek.
 bile : ile.
 bilen : ile.
 bir : bir.
 birar : herhangi bir.
 birle : ile, birlikte.
 birlen : ile, birlikte.
 bit- : yazmak.
 biz : biz.
 bol- : olmak.
 bul : bu.
 Ceyxun : Ceyhun ırmağı.
 çoğ : köz, ateş.
 çox : çok.
 dé- : söylemek, demek.
 dék : gibi.
 él : halk.
 émdi : şimdi, artık, bundan sonra.
 émes : değil.
 éndi : şimdi, artık.
 ér : er, erkek.
 érdi : idi.
 érdiñ : idin.
 érken : iken, imiş.
 érmış : imiş.
 érür : -dır / -dir bildirme eki fonksiyonunda.
 ét- : etmek.
 étek : etek.
 eyle- : eylemek, yapmak.
 Fergane : Bugün Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan hudutları içerisinde kalan vâdînin umumî adı.
 güzel : güzel.
- héç kim : hiç kimse.
 Xoqand : Özbekistan'da bir şehir adı.
 xop : (< Ar. hub) iyi, iyice.
 içre : içinde.
 ikav : ikisi, iki kişi.
 ile : ile.
 incit- : incitmek.
 iste- : istemek, aramak.
 izle- : aramak.
 qamra- : kuşatmak, içine alma, içermek.
 qan : kan.
 qan yut- : kan yutmak.
 qaş : 1) Kaş. 2) Karşı.
 qay : nere.
 qayda : nerede.
 kebi : gibi.
 kéçe : gece, dün.
 két- : gitmek.
 qıl- : kılmak.
 qılıç : kılıç.
 kim : ki edatı.
 kir- : girmek.
 köb : çok.
 köker- : göğermek.
 qol : kol, el.
 köñil : gönül.
 köñül : gönül.
 kör- : görmek.
 köter- : kaldırmak.
 köy : (<F.)kûy, sokak.
 köz : göz.
 qozğat- : ayaklandırmak.
 qul : kul.
 kündüz : gündüz.
 quru- : kurumak.
 küt- : beklemek.
 maña : bana.

méniñ : benim.	tart- : çekmek.
miñ : bin.	til- : dilmek.
munça : bu kadar, bunca.	tile- : dilemek..
né : ne, nasıl.	tirik : diri, hayatı.
nét- : ne yapmak.	tök- : dökmek.
neyle- : neylemek, ne yapmak.	tola : dolu.
ol- : olmak.	tupraq : toprak
öl- : ölmek.	tut- : tutmak.
öltür- : öldürmek.	u : o.
oltur- : oturmak.	ul : o.
oñ : sağ (yön).	unut- : unutmak.
orta- / örte- : (mecz.)yanmak, yak-	ur- : vurmak.
mak.	üzre : üzerinde.
oşal : o, uşol.	yâ : yay.
ot : od, ateş.	yaq- : hoşa gitmek.
öt- : geçmek.	yaqa : yaka.
öz : kendi.	yalğan : yalan.
özge : başka, yabancı.	yan : yan.
sac : saç.	yan- : 1) yanmak. 2) dönmek.
sac- : saçmak.	yañlıg : gibi.
sağın- : özlemek, (eski metinlerde)	yarit- : aydınlatmak.
düşünmek.	yay- : yaymak.
sal- : salmak.	yene : yine, tekrar.
saña : sana.	yér : yer.
sén : sen.	yét- : yetmek, ulaşmak, erişmek.
sığ- : sığmak.	yétkiz- : yetiştirmek, ulaştırmak.
siñ- : sinmek.	yığla- : ağlamak.
şôx : (< F.) şûh.	yıraq : irak, uzak.
sol : sol.	yoq : yok.
söz : söz.	yol : 1) yol. 2) defa.
şul : şu.	yu : sonu vokalle biten kelimelerden
süz- : 1) süzmek. 2) yüzmek.	sonra gelen ve edatı, vü.
tañ : tan.	yut- : yutmak.
tap- : bulmak.	